

สถาปัตยกรรม, เมือง กับความหลากหลายในสังคม: ประเด็นชนชั้น และเพศสภาพ
Architecture and Urbanism in Heterogeneous Society: Issues of Class and Gender

ณัฐวุฒิ อิศวโกวิทวงศ์

พิมพ์ครั้งแรกในบทความชื่อ “สถาปัตยกรรม, เมือง กับความหลากหลายในสังคม: ประเด็นชนชั้นและเพศสภาพ” *วิภาษา*. ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 หน้า 27-34

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่สะท้อนความคิดเห็นที่สำคัญที่เกี่ยวข้องในการออกแบบสถาปัตยกรรมและการผังเมือง ด้วยกันสองประการ คือ ประการที่หนึ่ง เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นถึงแนวคิดในการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมเมือง ในระดับปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังแนวทางการออกแบบและวางผังเหล่านั้น โดยผ่านการอธิบายวิวัฒนาการของปรัชญาที่สอดคล้องกับระบบคุณค่าที่รองรับแนวคิดทางสถาปัตยกรรมและการออกแบบวางผัง และประการที่สอง เพื่อสะท้อนให้เห็นการออกแบบวางผัง ที่ละเลยความหลากหลายในด้านต่างๆ ได้แก่ มิติทางสังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ ซึ่งผู้เขียนได้เลือก ให้ข้อสังเกต ผ่านมุมมองด้านชนชั้น (Class) และเพศสภาพ (Gender) เพื่อเผยให้เห็นถึง ความอยุติธรรม ในระดับแนวคิดที่خابเคลือบอยู่ในสภาพแวดล้อมรอบตัวเรา โดยบทความนี้มีได้มุ่งนำเสนอเทคนิค วิธีการทางการออกแบบ วางผังตามแง่มุมที่กล่าวถึงใดใด หากแต่ต้องการจุดประกายและให้เกิดความเข้าใจขึ้น สำหรับนักออกแบบ วางผัง ได้พิจารณาแง่มุมเหล่านี้ ในฐานะที่มีส่วนสำคัญในการสร้างสรรค์สภาพแวดล้อมทางกายภาพของสังคม

คำสำคัญ

ปรัชญาในการออกแบบและวางผัง (Philosophy in architectural design and planning)

ความเป็นธรรมในสังคม (Social justice)

ชนชั้น (Class)

เพศสภาพ (Gender)

บทนำ

“การพูดถึงหรือยกย่องสิ่งหนึ่ง โดยตัวมันเองแล้วก็หมายถึงการไม่พูดถึงสิ่งที่เหลือ นั่นเอง”

...Michel Foucault...

ปัจจุบันแนวความคิดในการออกแบบสภาพแวดล้อมทางกายภาพได้หยิบยกประเด็นด้านความหลากหลายที่เกิดขึ้นในสังคมมากล่าวถึงกันอย่างกว้างขวาง แนวความคิดตระกูล “หลัง-” ต่างๆ อาทิเช่น หลังสมัยใหม่ (Postmodernism) หลังอาณานิคม (Post-Colonialism) หลังโครงสร้างนิยม (Post-Structuralism) เหล่านี้ได้มีผลให้เกิดการทบทวนแนวความคิดทางด้านสังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา ภาษาศาสตร์ และเป็นที่ยึดเหนี่ยวในการออกแบบสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสถาปัตยกรรม ในขณะที่ปัจจุบันแนวความคิดหลักในหมู่นักวางผัง นักออกแบบสืบรากฐานมาจากแนวความคิดตามแนวทาง “สมัยใหม่” (Modernism) ที่มีฐานคิดบนปรัชญาของเพลโต (Plato) เดสการ์ตส์ (Descartes) เฮเกิล (Hegel) และคานท์ (Kant) แนวความคิดเรื่อง “โลกของแบบ¹” แนวความคิดแบบ “กำหนดนิยม” (Determinism) และแนวความคิดแบบ เหตุผลนิยม (Rationalism) แนวความคิดที่ผู้ออกแบบ วางผัง เป็นศูนย์กลางการกำหนดสภาพแวดล้อม ได้ถูกท้าทายอย่างมากในยุคสมัยปัจจุบันที่ศูนย์กลางแนวความคิดได้เปลี่ยนแปลงจากการที่ผู้ออกแบบหรือผู้วางแผนเป็นผู้กำหนดแบบแผนทางกายภาพ ทั้งด้านสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมเมืองให้สังคมแต่เพียงฝ่ายเดียวอย่างที่เข้ามา มาสู่การตั้งคำถามจากหลายมิติ แง่มุม อาทิ จากนักสตรีศึกษา (Feminist) นักสังคมวิทยาเมือง (Urban anthropologist) นักเศรษฐศาสตร์เมือง (Urban economist) ตลอดจนนักสิทธิมนุษยชน ว่าสถาปัตยกรรมและเมือง ที่เป็นพรหมแดนความรู้ของสถาปนิกและนักวิชาชีพทางสถาปัตยกรรม สามารถตอบปัญหา-แก้ปัญหาทางกายภาพของเมืองได้เพียงใด รวมถึงความสัมพันธ์กับบริบทอื่นนอกเหนือไปจากมิติด้านกายภาพ สุนทรียภาพมากนักเพียงใด ทั้งในด้านทฤษฎีเมือง (Jacobs 1961) ด้านสถาปัตยกรรมกับเพศสภาพ (McLeod 1996, 1997) ด้านเศรษฐกิจสังคม (Harvey 1990, Clarke 1992) และด้านสังคมวิทยาเมืองและสถาบัน (Giddens 1995) เหล่านี้ ล้วนแสดงความเชื่อมโยงแง่มุมต่างๆ ที่สัมพันธ์กับเรื่องที่ว่าในเมือง ดังเช่น David Harvey (1990) สะท้อนให้เห็นการสร้างสรรคที่ว่างที่เกิดจากอิทธิพลทางเศรษฐกิจ และการบริโภคเป็นกลไกสำคัญ เช่นการเกิดขึ้นของการกำหนดผังการใช้ที่ดินเพื่อสอดคล้องกับกระบวนการผลิต การแบ่งงานกันทำของคนในสังคม (Division of labour) ที่สร้างความหมายและนิยามของพื้นที่ ในระดับย่านและเมืองนั้น ได้แก่ พื้นที่เสื่อมโทรม พื้นที่พาณิชยกรรม ในขณะที่ในระดับงานสถาปัตยกรรม ได้แก่ การเกิดขึ้นของอาคารสูง ทั้งสำนักงานและที่พักอาศัย อันเป็นผลมาจากกลไกตลาด เหล่านี้ล้วนเป็นผลมาจาก ลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่มีต่อการสร้างสรรคพื้นที่กายภาพทั้งสิ้น Henri Lefebvre (1991) ที่สะท้อนพื้นที่กายภาพกับพื้นที่ทางสังคม² ที่สัมพันธ์กับพื้นที่จินตภาพ

¹ เพลโตได้อธิบายแนวคิดทางปรัชญาว่าโลกกายภาพของมนุษย์ที่ปรากฏอยู่นั้น เป็นโลกที่ไม่สมบูรณ์ แต่ทุกสิ่งมีภาวะที่สมบูรณ์ของตัวเอง ซึ่งไม่อาจพบได้ในโลกกายภาพ

² พื้นที่กายภาพหมายถึงพื้นที่ที่มีมิติ ความกว้าง-ยาว อยู่จริงในโลกของวัตถุ ในขณะที่พื้นที่ทางสังคมได้แก่พื้นที่ทางจินตภาพที่ปัจเจกบุคคลหรือองค์กรทางสังคมสร้างหรือนิยามความหมายขึ้น เช่นเมื่อเรา พูดถึงวาทกรรมสิ่งแวดล้อม พื้นที่ที่เราสร้างขึ้นในจินตภาพ ได้แก่

Michel Foucault (1967; Rabinow, 1984) วิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับพื้นที่กายภาพ เป็นต้น เหล่านี้ ล้วนก่อให้เกิดความท้าทายในการสร้างสรรค์สภาพแวดล้อมเพื่อให้สามารถตอบสนองมิติต่างๆ เหล่านี้

อาจกล่าวได้ว่าสภาพแวดล้อมทางกายภาพถูกสร้างขึ้นมาจากความสัมพันธ์ที่หลากหลายทางวาทกรรม³ ทำยสุดสภาพแวดล้อมเมืองก็คือ สนามแห่งวาทกรรม (ไซยรัตน์ 2542) ที่มีลักษณะ แยกส่วน เป็นชั้นเล็ก ขึ้นน้อย ไม่ประสานเป็นเนื้อเดียวกัน หรือหลายครั้งที่ขัดแย้งกัน ภาพรวมของเมืองทางกายภาพจึงเสมือนหนึ่ง ภาพปะติด ไม่ต่อเนื่องกันหมด โดยผู้เขียนจะขยายความความสัมพันธ์เหล่านี้ผ่านงานสถาปัตยกรรมและผังเมือง พอสังเขปดังนี้

ด้านสถาปัตยกรรม พื้นที่ในงานสถาปัตยกรรมนั้น นอกจากการมองพื้นที่ ในฐานะที่เป็นที่ว่างที่เข้าไปใช้สอย (Function) หรือแม้แต่พื้นที่ในเชิงการสื่อความหมายหรือสัญลักษณ์ (Meanings and Symbol) ยังมีมิติอื่นของพื้นที่ที่สถาปนิกหรือนักออกแบบได้กำหนดไว้ แต่ความหมายของมันได้ถูกปิดทับ ซ่อนเร้น หรือไม่ได้ถูกกล่าวถึง อยู่ นั่นก็คือ พื้นที่ในความหมายของการบ่งบอก แบ่งแยก เรื่องของสิทธิ ชนชั้น และเพศสภาพ ซึ่งไม่ได้มีการกล่าวถึงกันมากนักในการศึกษาสถาปัตยกรรมในสังคมไทย งานสถาปัตยกรรมที่ผ่านระบบการศึกษาในโรงเรียน สถาปัตยกรรมในปัจจุบัน ที่มีรากฐานความรู้มาจากสถาปัตยกรรมโมเดิร์น (Modern Architecture) ดังนั้นก่อนที่จะวิเคราะห์ถึงเรื่อง สิทธิ ชนชั้น และเพศสภาพ ผ่านพื้นที่ทางกายภาพ จำเป็นจะต้องเข้าใจและตระหนักก่อนว่า รากฐานความคิดของสถาปัตยกรรมหรือการกำหนดสภาพแวดล้อมทางกายภาพนั้น มีที่มาหรือมีกระบวนการคิดอย่างไรให้เข้าใจเสียก่อน

ด้านการออกแบบเมือง อิทธิพลสำนักผังเมือง Chicago ตลอดจนถึง Garden Cities ของ Ebenezer Howard ที่มีแนวคิดเป็นรากฐานการวางผังเมือง เมืองใหม่ ผ่านการกำหนดการใช้ที่ดิน (Land use planning) การออกแบบเมือง (Urban design) จากนักวางผังที่มองเมืองเป็นวัตถุศึกษา (Object) เป็นการวางแผนแบบบนสู่ล่าง (Top-down planning) โดยการคาดการณ์และกำหนดเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่ทำการออกแบบเพื่อรองรับสิ่งที่จะเกิดในอนาคต (Blueprint planning) เหล่านี้ได้พิสูจน์ให้เห็นถึงความล้มเหลวในการวางผังสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ที่ไม่อาจรองรับการเปลี่ยนแปลงที่ยากจะคาดเดา เพราะไม่สามารถผนวกหรือควบคุมทุกตัวแปรที่เกี่ยวข้องในการวางแผนเข้ามาพิจารณาได้หมด ที่สำคัญการออกแบบวางผังดังกล่าวเป็นการสื่อสารทางเดียว ที่ไม่สามารถพิจารณาถึงมิติอื่นๆ อย่างกว้างขวางเพียงพอ กอปรกับการก่อรูปของกระแสสังคมในด้านเมืองศึกษา (Urban studies) ที่เรียกร้องให้เมืองและสภาพแวดล้อมทางกายภาพ มีลักษณะปลายเปิดให้กับความหลากหลายทางสังคมได้แสดงออกมา ซึ่งในอดีตได้ถูกปิดกั้นมาโดยตลอด (Sandercock 1998) อาทิ ความหลากหลายทางเชื้อชาติ ความหลากหลายทางเพศ ความหลากหลายทางสภาพภูมิอากาศในสังคม หรือความหลากหลายทางวัฒนธรรม

หน่วยงานดูแลสิ่งแวดล้อม รัฐ ชุมชน ทรัพยากร พื้นที่เหล่านี้คือการกำหนดพรมแดนเรื่องว่า ใคร หรืออะไรที่เกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวข้องอย่างไร ในวาทกรรมนั้นๆ

³ สภาพแวดล้อมหรือสถาปัตยกรรม อาจถูกสร้างขึ้นโดยชุดความคิดหนึ่งๆ หรือหลากหลายชุดความคิด เช่น อาคารหลังหนึ่งอาจมีรากฐานคิดมาจากความกระตือรือร้นที่เน้นความสำเร็จของโครงการจากความสามารถในการตอบสนองด้านเศรษฐกิจ พร้อม ไปกับวาทกรรมสุนทรียภาพ หรือวาทกรรมพลังงานสิ่งแวดล้อม ก็ได้

ความเป็นวิทยาศาสตร์และโมเดิร์นนิซึม

เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางแล้วว่างานสถาปัตยกรรมโมเดิร์น มีต้นกำเนิดมาในช่วงยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม กรณีที่เห็นเด่นชัดที่สุดก็คือ เมื่อครั้งเกิดเพลิงไหม้ครั้งใหญ่ในนครชิคาโก ทำให้มีการเร่งสร้างที่อยู่อาศัยและฟื้นฟูเมืองขึ้นเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัยอย่างรุนแรงในขณะนั้น (วิจิตร 2538) รูปแบบงานสถาปัตยกรรมที่เรียบง่าย ตอบสนองประโยชน์ใช้สอยอย่างตรงไปตรงมา อีกทั้งยังใช้ระยะเวลาในการก่อสร้างไม่นาน ต่อมาได้ถูกยกขึ้นเป็นมาตรฐานคุณค่าและความงามแบบใหม่ อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนหน้านี้ อย่างไรก็ตามระบบคุณค่าอันนี้นั้นแท้ที่จริงแล้วก็คือ คุณค่าที่มีฐานความคิดอยู่ที่หลักการทางวิทยาศาสตร์ อันมีรากฐานอยู่ที่ปรัชญาแบบเหตุผลนิยม (Rationalism) ที่เชื่อว่าเหตุผลเป็นสิ่งสากลและจริงแท้ (Johnson 1988) หลักการสำคัญของสถาปัตยกรรมโมเดิร์น เน้นที่ประโยชน์ใช้สอย หรืออัตถประโยชน์ของที่ว่าง (ที่ให้ความสำคัญกับขนาดพื้นที่ทางกายภาพ) และยกระดับขึ้นเป็นคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ไปในตัว และความสัมพันธ์ของการใช้สอยแบบลำดับก่อน-หลัง การทำ Relationship Diagram⁴ หรือแม้กระทั่งระบบพิกัดหรือ Modular⁵ เป็นต้น

คุณลักษณะพื้นฐานของการออกแบบสถาปัตยกรรมโดยใช้โลกทัศน์แบบโมเดิร์นนั้น อยู่ที่การที่ผู้ออกแบบเป็นผู้กำหนด คุณสมบัติของที่ว่าง รูปทรง ส่วนปิดล้อม ทั้งทางด้านสถาปัตยกรรม และสภาพแวดล้อมเมือง แนวความคิดแบบกำหนดนิยามนี้ อาศัยการตัดสินใจจากข้อมูลแวดล้อม ทั้งทางด้านกายภาพ สังคมวิทยา วัฒนธรรม ที่มาจากการตีความ แปลความหมายของผู้ออกแบบ วางผัง โดยอาศัยพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ และศิลปะในการอ้างสถานะที่เหนือกว่าในการกำหนดสภาพแวดล้อม

วิทยาศาสตร์เป็นกระบวนการสร้างองค์ความรู้โดยมีพื้นฐานจากการสังเกตพฤติกรรมของวัตถุศึกษา ดังนั้นโดยวิธีการสร้างองค์ความรู้โดยตัวมันเองแล้ว หลีกเลียงไม่ได้ที่จะแยกวัตถุศึกษา ออกจากตัวผู้ศึกษา ดังนั้นโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์จึงมีสิ่งที่ถูกศึกษาแล้วผู้ทำการศึกษา โลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์มีพื้นฐานที่เชื่อว่ามนุษย์สามารถแสวงหาความจริงแท้ได้โดยวิธีการสังเกตและกระบวนการใช้เหตุผล มีสิ่งที่เรียกว่าความจริงสมบูรณ์หรือการถูกพิสูจน์ จุดเด่นของวิธีสร้างองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ก็คือ การที่วิทยาศาสตร์เน้น *ความเป็นกลาง* ในการสร้างองค์ความรู้ โดยปลอดคุณค่า (Value free) โดยที่ผู้ศึกษาปราศจากคุณค่าส่วนตัวในการสร้างความรู้ ถึงแม้ว่าโลกทรรศน์ดังกล่าวไม่ปรากฏเด่นชัดมากนักในการออกแบบสถาปัตยกรรม เนื่องจากมีการออกแบบสถาปัตยกรรมมีแนวคิดที่หลากหลาย แต่โลกทรรศน์ดังกล่าวกลับปรากฏชัดเจนในการออกแบบเมือง และผังเมือง

โลกทรรศน์แบบโมเดิร์น อันมีความสัมพันธ์แนบแน่นกับโลกทรรศน์ทางวิทยาศาสตร์ ถูกตั้งคำถามและวิจารณ์อยู่เนืองๆ ว่า แท้จริงแล้วตัววิธีการสร้างองค์ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ก็ถูกประกอบสร้างขึ้นมาจากระบบคุณค่าชุดหนึ่งเช่นกัน หากแต่มีศักยภาพในการอธิบายโลกกายภาพได้อย่างมีประสิทธิภาพสูง (Charmers 1976)

⁴ เครื่องมือการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมในยุคหนึ่ง (รวมถึงตัวผู้เขียนด้วย) ที่ให้ผู้ออกแบบวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของห้องต่างๆ ในอาคาร เพื่อกำหนดโซน (Zone) และความใกล้-ไกลของห้อง โดยใช้ข้อมูลจากพฤติกรรมที่แน่นอนชุดหนึ่งของผู้เข้าไปใช้สอย เช่น "ห้องครัว" ควรอยู่ใกล้กับ "ห้องอาหาร" จากแบบแผนพฤติกรรมที่เมื่อทำการเสร็จจึงจะรับประทานอาหาร โดยปราศจากการตั้งคำถามแต่ต้นว่า "ทำไมต้องมีห้องครัวหรือห้องอาหาร" หรือ "ทั้งสองห้องเป็นห้องเดียวกันได้หรือไม่" หรือ "เราทำครัวในพื้นที่อ่านๆ ได้หรือไม่"

⁵ การกำหนดพิกัด (Coordinate) ของระบบโครงสร้าง หรือการปิดล้อมพื้นที่ใช้สอย โดยใช้วิธีการ "หาร่วมมาก" พื้นที่ใช้สอยของแต่ละส่วนในการกำหนดมิติความกว้างยาว

ในขณะที่บางครั้งก็พบว่า มีข้อจำกัดจนถึงขนาดผิดประเด็นในการนำมาใช้อธิบายความรู้อันเกี่ยวข้องกับมนุษย์⁶ (Human science) แวร์เนอร์ ไฮเซนเบิร์ก (Werner Heisenberg) นักฟิสิกส์รางวัลโนเบล ได้เคยกล่าวจนเป็นวลีอมตะที่ว่า “*What we observe is not nature itself, but nature exposed to our method of questioning*” ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของผู้ศึกษากับวัตถุศึกษาที่ไม่อาจตัดขาดออกจากกันได้ หรือกล่าวคือ ความเป็นสากลหรือคุณค่าสากลนั้นนั้นไม่เคยเป็นอิสระจากตัวผู้ให้ความหมายนั่นเอง หากมองในแง่สถาปัตยกรรมและเมืองแล้ว ความเป็นสากลอันเป็นเนื้อหาสำคัญของโลกทรรศน์แบบโมเดิร์น อยู่ในมือสถาปนิก นักออกแบบกลุ่มหนึ่ง ที่ให้ความหมายผ่านการสถาปนาความรู้ทางสถาปัตยกรรม โดยความรู้อันนั้นได้รับการสืบทอดเป็นมรดกต่อเนื่องในโรงเรียนสถาปัตยกรรมทุกวันนี้

นักออกแบบจำนวนหนึ่งอาศัยโลกทรรศน์แบบโมเดิร์นเป็นแนวทางในการกำหนดความสัมพันธ์ของที่ว่างงานของ Zaha Hadid ในสมัยหนึ่งที่มีแนวความคิดในการออกแบบงานสถาปัตยกรรมเพื่อสถาปัตยกรรม หรือ Frank Lloyd Wright กับสถาปัตยกรรมที่เป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ โดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม แนวคิดนี้สอดคล้องกับปรัชญาของเพลโต ที่เชื่อว่า “สิ่ง (สถาปัตยกรรม) ที่สมบูรณ์” รอการถูกค้นพบโดยนักออกแบบ หรือนักออกแบบมีหน้าที่สร้างสรรค์สภาพแวดล้อมในความเป็นจริงให้ใกล้เคียงกับอุดมคติ⁷ (Utopia) ในขณะที่ปรัชญากำหนดนิยามของเดสการ์ตส กลับมีอิทธิพลต่อตัวสถาปนิก นักออกแบบ ถึงการมีอยู่ของตัวตนผู้ออกแบบและเป็นศูนย์กลาง (Subjectivity) กระบวนการคิดแบบตรรกะ เหตุผลนิยมถูกพัฒนาสูงสุด โดยเฮเกิล (Hegel) ก่อนที่คานท์ (Kant) จะเชื่อมปรัชญาวัดถุนิยมกับจิตนิยมเข้าด้วยกัน อันเป็นรากฐานการเชื่อมโยงโลกอุดมคติ (Utopia) เข้ากับโลกแห่งความเป็นจริง ถือเป็นจุดสูงสุดของโลกทรรศน์แบบโมเดิร์น

หากพิจารณาบริบทและเงื่อนไข ตลอดจนจนถึงพัฒนาการของสถาปัตยกรรมโมเดิร์นแล้วก็จะเห็นได้ว่า ผลลัพธ์ที่เป็นอยู่ของ สถาปัตยกรรมโมเดิร์น มีเงื่อนไข ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม นั้นมีความสอดคล้องเหมาะสม กันเป็นอย่างดี⁸ แต่ในขณะที่ เริ่มมีการพูดถึงและถูกนำมาพิจารณาด้วยความเสมอภาคกับฐานความคิดแบบ เหตุ-

⁶ Bent Flyvbjerg (2003) ได้ให้อรรถาธิบายว่า Human science นั้นมีพื้นฐานทางปรัชญาที่แตกต่างอย่างมากกับ Natural science โดยที่นักวิจัยศึกษาทางสังคมศาสตร์ ได้หยิบยืมกระบวนการหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในสังคมศาสตร์ นั่นคือเป็นเรื่องผิดฝาผิดตัว

⁷ Zaha Hadid สถาปนิกหญิงชาวอิรัก ที่มีแนวความคิดว่าสถาปัตยกรรมมีความบริสุทธิ์อยู่ในตัวมันเองที่สถาปนิกจักต้องเผยให้เห็นความบริสุทธิ์นั้นผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ ส่วนงานสถาปัตยกรรมของ Frank Lloyd Wright นั้นมีปรัชญาการออกแบบที่สถาปัตยกรรมนั้นจะต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ (Organic Architecture) โดยจะเห็นว่าสถาปนิกทั้งสองท่านเชื่อว่า มีสิ่งที่เป็น “แก่นแท้” (Essence) ที่แน่นอน ไม่มีวันเปลี่ยนแปลงอยู่ในสภาพสมบูรณ์อย่างอภิปรัชญา ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดทางปรัชญาของเพลโตที่เชื่อในการมีอยู่ของสภาพความสมบูรณ์ของสิ่งต่างๆ

⁸ สถาปัตยกรรมรูปแบบโมเดิร์นกำเนิดขึ้นมาจากสังคมตะวันตกในยุคหลังปฏิวัติอุตสาหกรรม ผู้เขียนมีความเห็นว่านิยามของ “ความงาม” หรือ “คุณค่า” ของสถาปัตยกรรมโมเดิร์นในภาพรวมประกอบด้วยคติที่สำคัญอย่างน้อย 4 ประการ ได้แก่ 1) ต้องมีความเรียบง่ายโดยเผยให้เห็นความสัจจะของรูปทรง 2) ให้ความสำคัญกับประโยชน์ใช้สอยในอาคาร 3) มีวิธีสร้างสรรค์ที่อาศัยฐานคิดเชิงกลไกแบบจักรกล ที่แทบทุกส่วนหรือขั้นตอนของการออกแบบมีเหตุผลรองรับ เช่น การกำหนดสัดส่วนอาคาร การสร้างองค์ประกอบปิดล้อม หรือการกำหนดตำแหน่งของห้องที่สัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สอย และ 4) การผสมผสานการก้าวกระโดดด้านเทคโนโลยีการก่อสร้างและวิศวกรรมให้กลายเป็นหนึ่งใน “ไวยากรณ์” ของการสร้างสรรค์ เช่น การเผยให้เห็นโครงสร้างของอาคารอย่างตรงไปตรงมา ซึ่งในทฤษฎีของผู้เขียน เห็นว่าระบบคุณค่าหรือ ไวยากรณ์ที่ถูกสถาปนาขึ้นเหล่านี้ เข้ากันได้ดีหรืออาจปรับใช้สภาพเศรษฐกิจบริโภคนิยม เช่น การให้คุณค่าของความซ้ำ (Repetition) ที่ปรากฏกับตึกแถวที่เรียงต่อกัน เป็นคุณค่าที่รองรับระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม หรือ ระบบคุณค่าที่เห็นว่าอาคารควรมีลักษณะเฉพาะตัว แสดงออกถึง “ความเป็นอาคาร” นั้น อาทิ อาคารราชการ อาคารการศึกษา ที่ให้

ผล ทำให้เกิดพื้นที่สำหรับความเป็นอื่นที่ พื้นที่สำหรับความแตกต่างหลากหลายที่ถูกกดทับไว้ ก็ได้คลี่คลายตัวเองออกมา (ไชยรัตน์ 2542; Harvey 1990) ดังจะเห็นได้จากกระแสหรือความเคลื่อนไหว ของสิ่งที่ถือว่าเป็น กระแสรอง ไม่ว่าจะเป็น เพลง วัฒนธรรมพื้นบ้าน ชุมชน หนังสือ ตลอดจนถึงงานสถาปัตยกรรมทางเลือก (เช่น กรณีของบ้านดิน⁹) เป็นต้น ทั้งๆ ที่สิ่งเหล่านี้ก็มีอยู่มานานแล้ว แต่ไม่ได้มีการกล่าวถึงมากอย่างในปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสั่นคลอนของศูนย์กลางความคิด

ความหลากหลายเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและขยายตัวอย่างรวดเร็วในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมเมือง ทั้งทางด้าน ชาติพันธุ์ ศาสนา วัฒนธรรม เพศ ความไม่เท่าเทียมกันในสังคม ฯลฯ การเข้าใจมิติด้านความหลากหลายเหล่านี้ จักเป็นประโยชน์คือ นักออกแบบ นักวางผัง สถาปนิก ในฐานะที่มีส่วนสำคัญในการสร้างสรรค์สภาพแวดล้อมที่พึงปรารถนา และเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ทุกฝ่ายในสังคม ผู้เขียนขอหยิบยกประเด็นที่มีได้กล่าวถึงและไม่ได้ปรากฏมากนัก ในการศึกษาและการสะท้อนภาพทางสถาปัตยกรรม ผังเมือง และการออกแบบสภาพแวดล้อมทางกายภาพในบ้านเรา เพียงแค่สองประเด็น ซึ่งได้แก่ ประเด็นความแตกต่างทางชนชั้นและเพศสภาพ

สภาพแวดล้อมกับชนชั้น

การแทนที่ของลัทธิทุนนิยม มีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมอย่างมีนัยยะสำคัญ ในสังคมตะวันตก การที่โครงสร้างสังคมที่เปลี่ยนจากระบบศักดินา (Feudalism) มาเป็นทุนนิยมนั้น สิ่งหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคนคือ แนวคิดเกี่ยวกับทุนและแรงงาน อันมีส่วนสำคัญยิ่งต่อการก่อรูปและพัฒนาการของสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ที่ความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจถดถอยอยู่เบื้องหลัง (Clark 1992) ทักษะในการสร้างสภาพแวดล้อมและงานสถาปัตยกรรมที่ผ่านมามากจนปัจจุบันนี้ ได้รับรับอิทธิพลของลัทธิบริโภคนิยม (Consumerism) โดยที่แตกแขนงออกมาจากทุนนิยม ดังที่ David Harvey (1990: 282) ได้ให้ความหมายสถาปัตยกรรมโมเดิร์น ว่า *"Form Follow Profit as well as Function"* โดยเขาได้ให้ทัศนะว่า *"สำหรับสถาปัตยกรรมโมเดิร์นทำที่ดีที่สุด ก็เป็นเรื่องความงามของการเมือง และอำนาจของทุนที่อยู่เหนือคุณค่าความงามอื่น"* ดังเห็นได้จากการที่สถาปัตยกรรมเป็นสินค้าอย่างหนึ่งในเชิงการบริโภคความหมาย อีกทั้งยังเป็นสินค้าที่ใช้แล้วทิ้งอีกด้วย เนื่องจากสิ่งที่ถูกบริโภค นั่นคือสัญลักษณ์ที่หลายครั้งมีความสำคัญมากกว่าอรรถประโยชน์แท้จริงของพื้นที่ว่าง สังเกตได้โดยการที่รูปแบบงานสถาปัตยกรรมรูปแบบหนึ่งที่ได้รับการนิยมนั้นอย่างรวดเร็ว และเสื่อมความนิยมลงอย่างรวดเร็วเช่นกัน เมื่อมีการผลิตงานสถาปัตยกรรมที่มีความหมายใหม่ (อันที่จริงก็ไม่ได้ใหม่อะไรในเชิงโครงสร้าง แต่เปลี่ยนรูปร่าง หน้าตา ให้ดูเป็นเรื่องใหม่) มาให้บริโภคซ้ำ ครอบงำที่เห็นได้ชัดคืออาคารต่างๆ ในปัจจุบันมีอายุการใช้งานที่สั้นลง โดยเฉพาะอาคารพานิชยกรรม แต่ไม่ใช่ด้วยเหตุผลทาง

ความสำคัญกับ "หน้าตา" ของอาคาร โดยสอดคล้องกับการแบ่งงานกันทำในสังคม ที่แต่ละคนมีหน้าที่เฉพาะในฐานะพื้นเพียงหนึ่งที่ขับเคลื่อนสังคม เป็นต้น

⁹ กระแสสถาปัตยกรรมทางเลือกที่เน้นกระบวนการสร้างสรรค์ในแนวปฏิบัตินิยมที่เชื่อว่าคนสร้างบ้านได้ด้วยตัวเอง (ลงมือสร้างเองจริงๆ ไม่ได้ใช้เงินไปจ้างใครมาสร้างให้) ที่มีความพยายามสร้างแนวทางการสร้างสรรค์ออกนอกกรอบลัทธิบริโภคนิยมหรือทุนนิยมที่สร้างหลักการ "แบ่งงานกันทำ" (Division of Labor) ที่ครอบงำให้คนในสังคมให้เชื่อว่าตัวเองไม่สามารถทำอะไรได้หากไม่มีความเชี่ยวชาญในศาสตร์นั้น อีกทั้งยังต้องพึ่งผู้อื่นๆ ซึ่งตรงข้ามกับ "บ้านดิน" ที่เน้นปรัชญาการพึ่งตนเอง (อย่างน้อยในเรื่องของ ปัจจุบัน 4) ในทรรศนะของผู้เขียนเห็นว่ากระแสนี้มีความสำคัญเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนปรัชญาการพึ่งพาตนเอง (Self-sufficient) มากกว่าการก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงระบบอย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากข้อจำกัดด้านเทคโนโลยี (ไม่สามารถประยุกต์ใช้ในอาคารขนาดใหญ่และซับซ้อนได้)

วิศวกรรม หากแต่เนื่องจากหน้าที่ใช้สอยของอาคารไม่อาจตอบสนองความต้องการใหม่ (ที่ถูกกระตุ้น) ที่เกิดทดแทนอย่างรวดเร็ว ร้านอาหารและอาคารพาณิชย์กรรมถูกเปลี่ยนการใช้งานซ้ำแล้วซ้ำเล่า ทั้งการใช้งานทางสถาปัตยกรรมและการตกแต่งภายใน อาคารบางแห่งมีอายุการใช้งานเพียง 2-3 ปี ก็ล้าสมัยเสียแล้ว การเกิดขึ้นของพื้นที่ที่สะท้อนภาพลักษณ์ โดยไม่สัมพันธ์กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ (Jameson 2003) เหล่านี้เป็นต้น

สามารถกล่าวได้ว่า ลัทธิบริโภคนิยมเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำรงชนชั้นในสังคมไว้ได้โดยลดความขัดแย้งทางชนชั้นที่มีประสิทธิภาพสูงสุดในขณะนี้ การเข้าถึงพื้นที่สาธารณะถูกจำกัดโดยมูลค่าแลกเปลี่ยน (Exchanged value) ที่ปัจเจกบุคคลต้องจ่ายเพื่อใช้บริการ อีกทั้งพื้นที่สาธารณะ ที่จัดสรรโดยรัฐที่ให้ทุกคนได้ใช้พื้นที่อย่างเท่าเทียมก็มีสัดส่วนที่น้อยกว่า พื้นที่ที่จัดสรรโดยเอกชน เช่น โรงภาพยนตร์ สวนสนุก ฯลฯ จากข้อสังเกตดังกล่าว สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของพื้นที่กับฐานะทางสังคม ที่ผูกติดกับบริโภคนิยม โดยพื้นที่ในแง่หนึ่ง "...มีความหมายเป็นสินค้า ไม่ใช่แต่เฉพาะกายภาพของพื้นที่ หากรวมถึงความหมายทางสัญยะของพื้นที่ ก็ถูกสร้างขึ้นเป็นมูลค่าเพิ่มในการบริโภคด้วยเช่นกัน ซึ่งในหลายครั้งเกิดขึ้นก่อนกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่แท้จริงจะเกิดขึ้น" (Jameson 2003: 78)

แง่มุมความเป็นสาธารณะ (Public realm) และแง่มุมความเป็นเอกชน (Private realm) เป็นประเด็นที่ถูกหยิบยกมาอภิปรายอยู่เสมอเมื่อกล่าวถึง ประเด็นชนชั้นที่เกี่ยวข้องกับเมืองและสถาปัตยกรรม ชนชั้นเป็นเรื่องสืบเนื่องมาจากบริโภคนิยมในยุคสมัยที่บริโภคนิยมเป็นวาทกรรมหลักในการแบ่งชนชั้นในสังคม นักคิดสำนักมาร์กซิสต์ ยกประเด็นเรื่องความไม่เท่าเทียมในถือครองปัจจัยการผลิต และการเข้าถึงทรัพยากรว่า เป็นเส้นแบ่งระหว่างชนชั้นกลางและชนชั้นล่าง พื้นที่และที่ดินนั้นจัดเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่งที่ถูกถือครองนำมาใช้สร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจได้ ดังนั้นลักษณะสภาพแวดล้อมใดๆ ในสังคมหนึ่งๆ ย่อมสะท้อนความสัมพันธ์ทางชนชั้นของสังคมนั้นๆ ความเป็นเอกชนได้ถูกยอมรับจากสำนักเสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism) ว่าเป็นการจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ แต่ก็ถูกตั้งคำถามถึงความเสมอภาคที่ปัจเจกบุคคลหนึ่งควรได้รับ ดังที่เราจะพบว่า การเข้าถึงพื้นที่ที่ถูกแบ่งลำดับชั้นตามความสามารถทางเศรษฐกิจ ไหลเรียงจากพื้นที่เอกชนจนถึงพื้นที่สาธารณะ กลุ่มคนที่มีกำลังทางการผลิตน้อยจะถูกผลักไปยังพื้นที่ที่มีความเป็นสาธารณะสูง โดยพื้นที่ที่มีความเป็นสาธารณะที่ไม่ก่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ¹⁰ ก็จะเป็นที่ชายขอบของคนกลุ่มสุดท้ายในสังคม (Marginalized) ผู้เขียนขอยกตัวอย่างกรณีการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะเพียงกรณีเดียว ได้แก่สถานเฝ้าระวัง ที่ต้นทุนในการเข้าถึงทรัพยากรที่ว่างเดียวกันที่ไม่เท่าเทียมกัน ในการอธิบายถึงความไม่เสมอภาคดังกล่าว

สถานเฝ้าระวังหนึ่งหมายถึงที่สาธารณะ ในระดับนามธรรมหรืออุดมคติแล้วคำว่าสาธารณะในที่นี้หมายถึงที่ที่ทุกคนเป็นเจ้าของร่วมกัน แต่ในทางปฏิบัติแล้วการจัดสรรทรัพยากรที่ทุกคนเป็นเจ้าของไม่อาจทำได้ เพราะนั่นเท่ากับหมายความว่าไม่มีใครเป็นเจ้าของ ดังนั้นความเป็นสาธารณะ ได้ถ่ายทอดความหมายจากที่ทุกคนเป็นเจ้าของมายัง "องค์กร" ที่ทุกคนมีส่วนเป็นเจ้าของ ก็คือราชการ เช่น สวนสาธารณะ ที่จัดสรรทางเท้าที่เป็นของท้องถิ่น เป็นต้น การถ่ายทอดความหมายนี้ในอีกแง่มุมก็คือ ความหมายของสาธารณะได้เปลี่ยนรูปมาเป็นหน่วยจัดการทางองค์กรซึ่งอยู่ในรูปตัวแทนของของสาธารณะ จึงเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงได้ยากที่การจัดสรรให้การเข้าถึงพื้นที่จะต้องมีการกีดกันเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ เหตุนี้ทำให้คนกลุ่มหนึ่งเท่านั้นที่เข้าถึงการใช้พื้นที่ได้

¹⁰ พื้นที่สาธารณะที่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจที่คนชั้นแรงงานสามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ ได้แก่ ทางเท้าที่ใช้ประกอบกิจกรรมเชิงพาณิชย์ ได้แก่ หาบเร่ แผงลอย ตลอดจนถึงวินรถจักรยานยนต์ จนถึงพื้นที่ที่ไม่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มได้ ได้แก่ พื้นที่ใต้สะพาน ใต้ทางด่วน ที่เป็นที่พักอาศัยของคนชายขอบ

ถึงแม้ว่าที่นั่นจะมีความหมายว่าเป็นที่สาธารณะก็ตาม อีกทั้งยังเป็นการตอกย้ำว่าทรมารเรื่องชนชั้นผ่านสถานที่และดำรงความสัมพันธ์ทางชนชั้นผ่านการให้ความหมายของสถานที่อีกด้วย เช่นการสร้างนิยามของ “สลัม” หรือ “ห้าง Harrods” ที่สะท้อนความเป็นอื่นไปจากสถานที่ปกติ เพราะความหมายของสถานที่ใดๆ ได้มาจากการนิยาม เมื่อนิยามแล้วก็เกิดสิ่งที่ไม่นิยามขึ้น¹¹ อีกทั้งยังเป็นการบอกว่าใครอนุญาต หรือไม่อนุญาตในการเข้าถึงสถานที่นั้นๆ ดังนั้นชนชั้นทางหนึ่งก็ดำรงผ่านความหมายและลักษณะทางกายภาพของพื้นที่นั่นเอง

ความไม่เสมอภาคในการใช้พื้นที่ที่กล่าวมานี้ดำรงอยู่ในทุกสังคม มากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกัน การพูดถึงประสิทธิภาพในการจัดสรรทรัพยากร ในทางกลับกันก็อาจหมายถึงการไม่พูดถึงความไม่เสมอภาคในการเข้าถึงทรัพยากรได้เช่นกัน ผู้เขียนไม่ได้มุ่งหมายให้เกิดสังคมที่ปราศจากชนชั้นตามอุดมคติมาร์กซิสต์ หากแต่ต้องการเผยให้เห็นการประกอบสร้างของการสร้างความหมายของพื้นที่ผ่านมุมมองเรื่องชนชั้น และความสัมพันธ์ การก่อรูปของพื้นที่กายภาพกับความสัมพันธ์ทางชนชั้นในสังคม เพื่อว่าสถาปนิก นักวางผังจักได้พิจารณาถึงแง่มุมดังกล่าวในอันที่จะลดช่องว่าง ผ่านการสร้างสรรคพื้นที่ทางกายภาพ เพื่อสังคมแห่งความเสมอภาค

สภาพแวดล้อมกับเพศสภาพ

ประเด็นการศึกษาสภาพแวดล้อมทางกายภาพผ่านมุมมองจากการวิเคราะห์เพศสภาพเป็นวิธีคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากสำนักสตรีนิยม ที่เริ่มก่อตัวขึ้นในช่วงต้น ทศวรรษที่ 80 ไม่เพียงแต่ความสัมพันธ์ระหว่างเพศชาย-หญิงเท่านั้น หากแต่เพศที่สามก็เป็นประเด็นเรียกร้องเพื่อให้เกิดพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มเพศที่สาม และขยายไปถึงการก่อรูปพื้นที่ทางกายภาพ (เช่น พื้นที่ถนนสีลม) อีกทั้งยังมีงานศึกษาทางด้านสถาปัตยกรรม ผังเมือง (Kallus 2003) ที่สะท้อนให้เห็นถึงการออกแบบสภาพแวดล้อมของนักออกแบบที่เน้นการวิเคราะห์ “ตัวบท” โดยไม่ได้คำนึงถึงมิติทางเพศของผู้ใช้สอย พื้นที่สาธารณะของเมืองจำนวนหนึ่งก่อให้เกิดอันตรายโดยเฉพาะกับเพศหญิง เนื่องมาจากมิตินี้ถูกละเลยจากนักวางผัง สถาปนิก โดยมีสมมติฐานว่า “ผู้ใช้สอย” เท่าเทียมกันหมดและไม่มีความแตกต่างใดๆ (Neutral) ประเด็นเรื่อง “ความเป็นอื่น” (otherness) ถูกหยิบยกมาอภิปรายบ่อยครั้ง โดย Foucault ที่ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับพื้นที่ ผ่านความรู้ (knowledge) เช่นความสัมพันธ์ของนักโทษกับผู้คุม (Foucault 1977; Rabinow 1984) ความมีเดบอดในความไม่เข้าใจความแตกต่าง และความเป็นอื่นด้านมิติทางเพศ ได้ถูกนำมาขยายความต่อ โดย McLeod (1996) ว่าการออกแบบพื้นที่ได้ละเลย และกดขี่เพศหญิง ไม่ว่าจะบ้าน สวนสาธารณะ งานศึกษาจำนวนมาก ได้เผยให้เห็นถึง อำนาจของความรู้¹² ที่นักออกแบบถือครองอยู่ ตัวอย่างเช่น ในบ้านหนึ่งหลัง ห้องนอน (Master bedroom) เป็นพื้นที่ของเพศชาย เป็นพื้นที่ที่เพศชายเป็นผู้กระทำ (โดยชื่อห้องก็แฝงลักษณะตัวแทนเพศอย่างชัดเจน) โดยมีวัฒนธรรมการชูเพศชายที่เหนือกว่าเพศหญิงเป็นกรอบ ในขณะที่ห้องครัว เป็นพื้นที่ของเพศหญิง อีกทั้งการจัดตำแหน่งทางสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะในสังคมไทย ที่มักจัดห้องครัวในส่วนที่ไม่เห็นได้ชัด ด้วยเหตุเพียงเพราะไม่น่าดู ตลอดจนการการนิยามความหมาย

¹¹ การนิยามว่า “สลัม” หมายถึงแหล่งเสื่อมโทรม สกปรก ขาดสาธารณูปโภคและสุขอนามัยที่ดี เป็นความหมายเชิงลบของพื้นที่ที่ผู้คิดร่วมกับสถานภาพทางชนชั้นว่าเป็นสถานที่ของคนจน ในขณะที่ “ห้าง Harrods” มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ผ่านพื้นที่กายภาพว่าเป็นสถานที่สำหรับชนชั้นกลางถึงสูง ดังนั้นเมื่อนิยามการมีอยู่ของความจน ก็เกิดสิ่งที่ไม่นิยามคือความรวยขึ้น และเมื่อนิยามความรวย ก็เป็นการตอกย้ำการมีอยู่ของความจนไปพร้อมๆ กัน ซึ่งนิยามทั้งสองก็ผูกติดมากับสถานที่ด้วยเช่นกัน

¹² ดูรายละเอียดเรื่อง “ความรู้กับอำนาจ” ใน Foucault (1972)

เทศหญิงว่าเป็น “หลังบ้าน” เป็นสิ่งที่สะท้อนพื้นที่กายภาพที่สัมพันธ์กับจารีตในสังคม เหล่านี้แสดงให้เห็นกระบวนการทางสังคมที่มีส่วนกำหนดแนวคิดในการออกแบบพื้นที่ทางกายภาพทั้งสิ้น

ในด้านพื้นที่เมือง ในหลายสังคม หรือในประเทศที่เคร่งครัดทางศาสนาบางศาสนา ไม่นอนุญาตให้เทศหญิงสัญจรในพื้นที่เมืองที่เป็นพื้นที่หลัก เช่นถนนสายหลักของเมือง หรือบางสถานที่ก็เป็นพื้นที่เฉพาะของเพศชายที่ไม่นอนุญาตต่อเทศหญิง ตัวอย่างเหล่านี้ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ของระบบคุณค่าในสังคมเรื่องมิติทางเพศสภาพที่สะท้อนออกมาทางกายภาพใช้หรือกำหนดพื้นที่ทางกายภาพ ในขณะที่ค่านิยมของสังคมเป็นพลวัต สิ่งที่เคยเดิม ถูกคิดกันว่าเป็นพื้นที่ที่มีความเป็นอื่น ในหลายสังคม ค่านิยมเหล่านั้นได้คลี่คลาย ผยุตัว และเป็นที่ยอมรับมากขึ้น เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างเพศชาย-หญิงที่เปลี่ยนแปลงไป การยอมรับในเพศที่สามมากขึ้น เป็นต้น ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวย่อมมีผลต่อการก่อรูปและสร้างสรรค์ของพื้นที่ทางกายภาพ ทั้งในระดับเมือง และสถาปัตยกรรม

ในด้านเพศที่สามนั้น ได้มีการก่อรูปของพื้นที่ทางสังคมที่เริ่มเป็นที่ยอมรับมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่กายภาพในแง่การนิยามพื้นที่ เผยให้เห็นมิติที่ซ้อนทับกันของความหมาย ความสัมพันธ์ของสิ่งสะท้อนความเป็นเพศที่สามกับพื้นที่กายภาพมากขึ้น เช่น ในระดับเมืองนั้น บางย่านในเมืองได้ถูกนิยามว่าเป็นพื้นที่ของเพศที่สาม เช่นเดียวกับสถาปัตยกรรมบางประเภท (เช่น ซาว์นน่าหรือ ฟิตเนส) เป็นต้น

สรุป

ในสภาพความเป็นจริงแล้วนั้น ความหลากหลายทางสังคมมีมากกว่าประเด็นชนชั้นและเพศสภาพ หากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ในการสร้างสรรค์สภาพแวดล้อม ตระหนักถึงความสำคัญของสภาพแวดล้อมที่กระทบต่อสังคมในระดับกว้างขวาง หรือ แม้แต่ต่อบุคคล ที่มีความแตกต่างกัน แทนที่จะเข้าใจความแตกต่างเหล่านี้ว่าเป็นเนื้อเดียวกัน มีความสนองตอบต่อการใช้ที่ว่าง ทั้งแง่สถาปัตยกรรมหรือเมือง เหมือนๆ กัน ความเข้าใจที่คับแคบนี้ สิ่งที่ถูกออกแบบ วางผังจักต้องคำนึงถึง มิใช่ความเป็น Subjective ของผู้ออกแบบ โดยมองสถาปัตยกรรมและเมือง เป็นวัตถุศึกษา หากแต่คือการถ่ายเทระหว่าง ความเป็น Subjective และ Objective โดยผู้ออกแบบและวัตถุศึกษาเป็นทั้ง Subject และ Object ในเวลาเดียวกัน

เอกสารอ้างอิง

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร. 2542. *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น*.

กรุงเทพฯ: วิชาษา.

วิจิตร เจริญพัคตร์. 2538. *ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมตะวันตก*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Best, Ulrich and Strüver Anke. 2000. “The Politics of Place: Critical of Spatial Identities and Critical Spatial Identities”, *Proceedings of the 2nd International Critical Geography Conference*, Vol. 2, pp. 311-318.

Chalmers, Alan F. 1976. *What is This Thing called Science?* Queensland: Queensland University Press.

Clarke, Linda. 1992. *Building Capitalism: Historical change and the labour process in the production of the built environment*. London: Routledge.

Rabinow, Paul. (ed.) 1984. *The Foucault Reader*. New York: Pantheon.

- Foucault, Michel. 1967. "Of Other Space". *Diacritics* 16:22-27.
- Foucault, Michel (1972) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon.
- Foucault, Michel. 1977. *Discipline and Punishment*. New York: Random House.
- Flyvbjerg, Bent. 2001. *Making Social Science Matter: Why social inquiries fails and how it can be succeed again*, (trans. by Steven Sampson) Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, Anthony. 1995. *Politics, Sociology and Social Theory*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Harvey, David. 1990. *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Jacobs, Jane. 1961. *The Death and Life of Great American City*. New York: Random House.
- Jameson, Fredric. 2003. "Future City". *New Left Review*. 21: 65-79.
- Johnson, Paul O. 1988. *The Critiques of Thought: Re-Examination of Hegel's Science of Logic*. Aldershot: Avebury.
- Kallus, Rachel. 2003. "Gender Reading of Urban Space" pp. 103-129 in Ulla Terlinden (ed.) *City and Gender: International Discourse on Gender, Urbanism and Architecture*, Opladen: Leske+Budrich.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. (Trans. By Donald Nicholson-Smith). Oxford: Blackwell.
- Mcleod, Mary. 1996. "'Other' Spaces and 'Others'" pp.15-28 in Diana Agrest, Patricia Conway, and Leslie Kanes Weisman (eds.). *The Sex of Architecture*. New York: Abrams.
- Mcleod, Mary. 1997. "Henri Lefebvre's Critique of Everyday Life: An Introduction" pp.9-29 in Steven Harris and Deborah Berke (eds.). *Architecture of the Everyday*. New York: Princeton Architectural Press.
- Sandercock, Leonie. 1998. *Towards Cosmopolis*. Chichester, West Sussex: Wiley.